

DOI

Stručni članak

Professional paper

Primljeno 27. 06. 2023.

Adil Makić, PhD student

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici

adilmakic@hotmail.de

KUR'ANSKE ANTROPOLOŠKE ČINJENICE O ČOVJEKU KAO "NAMJESNIKU" I "ROBU"

Sažetak

Cilj ove studije je prilično slojevit i mogao bi se, u širem smislu, izraziti u sintagmi: dekonstrukcija ljudske prirode u Kur'anu. U specifičnijem smislu, ovdje se pretendira argumentirati efektivnost komplementarnosti uloga "halife" i "abda" (namjesnika i roba) kod čovjeka, u trodimenzionalnoj napetosti između tri suštinska elementa vezana za istog, kao "obdarena", "zadužena" i "odgovorna" bića, uporedo sa "ovisnošću" kao centralnom i suodnosnom odrednicom. U daljoj elaboraciji teme, u izvjesnoj mjeri će se tretirati kur'anska ishodišta koja naglašavaju dvodimenzionalnost ljudske prirode i koja sugeriraju jednako i proporcionalno njihovo tretiranje. Ova skromna studija pokušat će da projicira adekvatan tretman dvije dijametralno različite dimenzije ljudskog bića – materijalne i spiritualne, čija se heterogena struktura sjedinjuje i stapa u homogenoj i koherentnoj cjelini, i kao takva realizira predestinacijske uloge "halife" i "abda" (namjesnika i roba), i to ovdje i sada.

Ključne riječi: Kur'an, halifa (namjesnik), abd (rob)

Uvod

Šta je čovjek? Šta je svrha i smisao njegova postojanja? Ova i mnoga druga suštinska pitanja vezana za cjelokupan život i smrt čovjeka, a zatim i prirodu Univerzuma, zaokupljala su maštu mislilaca Istoka i Zapada od najranijih dana ljudskog bivstvovanja na Zemlji. Svi diskursi o čovjeku, prema učenju islama, koji u svojoj interpretaciji nisu predvidjeli Božije obznane o njemu

samome, mogu dati tek fragmentarnu, a nikako cjelovitu, sliku onoga što čovjek uistinu jest. Islamsko učenje ne zanemaruje domene ove teme, odnosno rezultate do kojih je, spekulativnom metodom, a u težnji da dosegne istinu, dokučila filozofija ili neka druga društvena nauka.

Mnogim je naukama čovjek jedini objekt istraživanja. Temeljnou rekonstrukcijom referentne naučne građe na ovu temu, da se uočiti da ne samo da postoje određene koincidencije između tih naučavanja i onih koje je o čovjeku obznanio Bog, već, rekli bismo da je nauka onu stranu čovjeka koja se odnosi na njegovo fizičko ili materijalno postojanje do u tančine opisala i dosegla. Ali, ono što je više nego izvjesno, da će čovjek ikada doći do naučnog objašnjenja fenomena duha bez oslanjanja i referiranja na Božiji opis čovjeka. Kako materijalnim-biološkim dijelom čovjeka upravlja duh, predstavlja nam se nužnim upoznati njegovu prirodu, preko Onog Koji tu tajnu Jedinu poznaje, a to je Uzvišeni Allah, Koji nam je tu stranu čovjeka obznanio u Svojoj posljednjoj objavi, Kur'anu.

Ova studija ima za cilj da, u kontekstu teme: *Kur'anske antropološke činjenice o čovjeku kao halifi (namjesniku) i abdu (robu)*, svoju interpretaciju elaborira u konstalaciji tri suštinska elementa vezana za čovjeka, kao obdarena, zadužena i odgovorna bića uporedo sa ovisnošću kao centralnom i suodnosnom odrednicom. Nesumnjivo, obdaren velikim potencijalom, smatramo da je čovjek, kako islam naučava, ovisan o Bogu u svim suštinskim pitanjima njegove egzistencije.

Naime, islam naučava da je čovjek došao na ovaj svijet sa vrlo važnom, rekli bismo uzvišenom, misijom, koja mu određuje vanredno značajno mjesto i ulogu u pojavnim svijetu, a koja se očituje u kur'anskim pojmovima *halife* (namjesništva) i *abda* (robovanja). Cijenimo da su spomenute funkcije koherentne i da se ostvaruju jedna u drugoj. Slijedom onih kur'anskih tekstova koje nam ponajbliže opisuju prirodu čovjeka, simplificirano kazano, ova studija bi trebala pokušati da odgovori na pitanje: *Da li je čovjek kadar da sam svojim potencijalom realizira misiju "halife" (namjesništva), neovisno o Bogu i Njegovoj Volji oličenoj u posljednjoj objavi Kur'anu – dakle, odbijajući funkciju "abda" (roba)?*

Povijesno znamo da, nije bilo jednom, kada se čovjek drznuo i pomislio da je on dostatan samome sebi i da mu niko ne treba. Epilozi takvog pozicioniranja mogli bi se identificirati u kur'anskim terminima: "*zalutali su*", "*propali su*", "*stradali su*", "*zbrisani su sa svjetske pozornice*". Jedan od fokusa našeg interesiranja u ovoj studiji, a u kontekstu naprijed naznačenog pitanja realizacije ključnih funkcija, bazira se na identifikaciji onih elemenata u čovjeku koji mu pomažu da se uzobijesti i odmetne. Allah, Uzvišeni, kaže: "*Uistinu, čovjek se uzobijesti čim se neovisnim osjeti*".

Da bi se pomenuti koncept realizirao u okvirima teme, zamišljeno je da glavni dio studije bude podijeljen u tri dijela. U tom kontekstu predviđeno je da se, u prvom dijelu, napravi opći uvid u one ajete koji tretiraju čovjeka kao privilegirano i obdareno biće. Drugi dio rezerviran je za prezentiranje čovjeka u svjetlu njegove zaduženosti i odgovornosti. Drugim riječima, prvi dio ga najavljuje kao biće superiorno i spremno za odgovorno preuzimanje namijenjene mu funkcije, a drugi ga podsjeća na njegove robovske elemente. Nije namjera da se ovdje iscrpljuju svi obavezujući kur'anski tekstovi koji se odnose na *mukellefa* (onaj koji je zadužen obavezama), već prije da se probudi mašta čitalaca i pripremi mentalni sklop za nešto što tek treba istaći.

Nakon rekonstrukcije i uvida u kur'anske tekstove koji nam čovjeka predstavljaju kao obdarena, a zatim zadužena i odgovorna bića, treći dio predviđa eksplikaciju ljudske prirode kroz prizmu kur'anskih ajeta o temi ovisnosti čovjeka o Bogu. Naime, postoje vidljivi rascjepi između onog što čovjek po svojoj prirodi objektivno jest i njegove manifestacije u svijetu realnosti. Smatramo da jedan od glavnih razloga leži ili u zaboravu čovjeka na predestinacijsko, ezelsko, svjedočenje Boga, ili hotimično otuđenje od prirode s kojom je stvoren. Jer, po učenju islama, čovjek je po svojoj prirodi inkliniran na spoznaju, priznanje i na koncu ibadet - pokornost Bogu.

Može se prigovoriti da je ovakva tvrdnja suviše tendenciozna, ili, pak, da je naklonjena pozitivističkim interpretacijama ljudske prirode, te da uopće nije objektivna. Ateiziranom čovjeku, koji je iz svojih životnih puteva izbacio Boga i razvio imunitet prema svemu što ima dodira sa njegovim metafizičkim postojanjem, teško se može govoriti ovim jezikom a da on ne uložiti prigovor. Budući da

se do ateizma prečicom dolazi preko materijalizma, a na koji danas, objektivno govoreći, nije imun ni muslimanski svijet, a posebno onaj koji živi na Zapadu, ili je pod utjecajem zapadne civilizacije makar živio i na Istoku, ova nam se tema nameće kao vrlo aktualna.

Kada je u pitanju ova tema, knjiga "Šta Kur'an kaže o čovjeku: uvod u kur'ansku antropologiju" djelo je pionirske naravi našega velikog pregaoca i borca za islam prof. dr. Safveta Halilovića i predstavlja referentnu i nezaobilaznu osnovu za sve one koji se žele baviti ovim i sličnim temama. Pored toga, ne postoje druge ozbiljnije studije o ovoj temi, uprkos usputnih dodira i fragmentarnih analiza u sklopu obrade drugih tema.

Ovaj rad ne cilja da podstakne ikakvo revolucionarno ponašanje, niti pruža neka nova otkrića. Prije je on pokušaj da se čovjek podsjeti na svoj praiskon i prirodu s kojom je stvoren, kako bi, usaglašavajući je sa Voljom svevišnjeg Boga, harmonizirao svoj život, ali i realizirao svoju ulogu "halife" i "abda".

Čovjek je privilegirano-obdareno biće

Najeklatantniji primjer privilegiranosti čovjeka u odnosu na ostala stvorenja nalazimo u kur'anskom dijalogu Boga sa melekima, gdje ih On informira o Njegovu stvaranju i izuzetno velikim osobenostima istog. Taj poznati dijalog tekao je ovako:

A kada Gospodar tvoj reče melekima: "Ja ću na Zemlji namjesnika postaviti!" - oni rekoše: "Zar će Ti namjesnik biti onaj koji će na njoj nered činiti i krv prolijevati? A mi Tebe veličamo i hvalimo i, kako Tebi dolikuje, štujemo." On reče: "Ja znam ono što vi ne znate." I pouči On Adema nazivima svih stvari, a onda ih predoči melekima i reče: "Kažite Mi nazive njihove, ako istinu govorite!" "Hvaljen neka si" - rekoše oni - "mi znamo samo ono čemu si nas Ti poučio; Ti si Sveznajući i Mudri." "O Ademe," - reče On - "kaži im ti nazive njihove!" I kad im on kaza nazive njihove, Allah reče: "Zar vam nisam rekao da samo Ja znam tajne nebesa i Zemlje i da samo Ja znam ono što javno činite i ono što krijete!" A kada rekosmo melekima: "Poklonite se Ademu!" - oni se pokloniše, ali Iblis ne htjede, on se uzoholi i posta nevjernik. (El-Bekare, 30-34)¹

¹ Naglašavamo da smo se kod prijevoda svih ajeta koji su se našli u ovom radu koristili prijevodom Kur'ana od Besima Korkuta.

Iz ovog kur'anskog teksta, pravnim apstrahiranjem i analizom, možemo iscrpiti uistinu veliki broj ukazanih blagodati ljudima, od kojih su sljedeće tri za našu temu od posebnog značaja:

- Božija obznana melekima da se novom stvorenju - čovjeku povjerava uprava ili namjesništvo na Zemlji, što čini izuzetnu počast i dostojanstvo;
- Pokazivanje superiornosti čovjeka u odnosu na meleke, nakon što su oni uložili prigovor Bogu, a koja se ogleda u moći spoznaje i drugih intelektualno-kognitivnih funkcija. Dakle, čovjeku je dat razum, pomoću kojeg može da promišlja, razabire, misli itd., što ga uzvisuje na pijedestal dostojanstvenog namjesnika;
- Na primjeru neposluha Iblisa u pogledu naredbe da se pokori i prizna visoko čovjekovo dostojanstvo, krije se jako značajna alegorija koja u sebi nosi elemente islamskog principa ili norme: *nepriznavanje i nepoštivanje ljudske ličnosti, časti i dostojanstva po svojoj je suštini zlo i grijeh*. Ovim se još jednom ističe i potvrđuje važnost čovjekove ličnosti kao stvorenja.

Postoje i druga kur'anska ishodišta u kojima se još eksplicitnije potcrtava Božija blagonaklonost čovjeku, u pogledu odlikovanosti čovjeka nad svim drugim stvorenjima. Allah, Uzvišeni, veli: *Mi smo sinove Adema, doista, odlikovali;... i dali im velike prednosti nad mnogima koje smo stvorili*. (El-Isra', 70)

U čemu se ogledaju ove odlike i prednosti? One su, naravno, mnogobrojne i po slovu Kur'ana nemoguće ih je pobrojati. Stoga ćemo mi da proberemo samo one koje treba inspirativno da podstaknu našu pažnju:

1. *Sklad, ljepota - najljepši oblik*; Čovjek je dio Kreacije Božije i kao takav stvoren je u savršenom obliku. Na taj izvanjski, otkriveni ljudski oblik čovjek nije mogao utjecati, on je dar Svemoćnog, *...Koji sve savršeno stvara, i Koji je prvog čovjeka stvorio od ilovače. Mi čovjeka stvaramo u skladu najljepšem, i On vam obličje daje, najljepše oblike...* (El-Mu'min, 64) Međutim, postoji još jedan drugi oblik, kojeg baštini svaki čovjek, on je unutarnji i skriveni (el-batin) koji određuje cjelokupno ponašanje i karakter čovjeka i po kojem on

- ustvari jest čovjek. I taj, drugi oblik, Uzvišeni Allah spominje: *jer ti si, zaista najljepše čudi.* (Kalem, 4)
2. *Obdarenost razumom;* Uzvišeni Allah, dž. š, čovjeka je u Kur'anu 16 puta nazvao *razumom obdareni* (ulul-elbab), svaki put ističući ili ukazujući na neku posebnost.
 3. *Potčinjenost prirode i svega drugog čovjeku;* Ovdje se, naravno, ne misli na finalan proizvod, jer se traži od čovjeka da uloži intelektualni i fizički napor, da bude kreativan i angažiran, jer u suprotnom njegova najsuperiornija strana s kojom je obdaren - razum, ne bi imala nikakvog smisla. *On je za vas sve što postoji na Zemlji stvorio..."* (El-Bekare, 29) *...i daje vam svega onoga što od Njega išćete, i ako biste Allahove blagodati brojali, ne biste ih nabrojali.* (Ibrahim, 34)
 4. *Ukazano mu je na Pravi put;* ova odlika, na koju ukazuje Kur'an, posebno je značajna iz nekoliko razloga. Čovjek nije gurnut u neizvjesnost i brigu, kako naučava egzistencijalizam i neki drugi filozofski pravci, već su mu date neophodne smjernice, upute i pretpostavke da uspije. S druge strane, ovim se čovjeku, nakon što se povratu Gospodaru, izbijaju aduti pravdanja: *da sam znao, ja bih drugačije postupao, da mi je bilo ukazano...*, itd. Allahove su riječi: *Mi mu na Pravi put ukazujemo...* (Ed-Dehr, 3); *...pa joj put dobra i put zla shvatljivim učini.* (Eš-Šems, 8)

Ovih nekoliko kapitalnih ljudskih vrijednosti i odlika prikazuju nam čovjeka kao izuzetno složenu i nadarenu kategoriju. Uprkos tome, islam uči da čovjek nije samome sebi cilj, niti je njegova pojava lišena smisla i tačno utvrđenog plana.

Čovjek je zaduženo i odgovorno biće

Islam naučava da je čovjek stvoren s ciljem i zadatkom. *Džine i ljude sam stvorio samo zato da Mi se klanjaju.* (Ez-Zarijat, 56) *Mi smo nebesima, Zemlji i planinama ponudili emanet, pa su se ustegli i pobojali da ga ponesu, ali ga je preuzeo čovjek.* (El-Ahzab, 72)

Iz citiranih ajeta se jasno može utvrditi nekoliko fundamentalnih smislova čovjekova stvaranja:

- *Potčinjavanje Božijoj Volji u svemu*; "Ibn Abbas r.a., je protumačio da riječ 'ibadat' u ovom ajetu znači 'spoznaja', pa je navedeni ajet čitao prema ovom značenju." (Behdžet, 1988: 29) *Džine i ljude sam stvorio samo zato da Me spoznaju*. Prema islamskom učenju, svrha čovjekovog postojanja na ovom svijetu je spoznaja Boga, ljubav prema Njemu, slijeđenje Njegovih naredbi i ponašanje po Njegovim preporukama. (Smajlović, 2008: 11-12)
- *Zastupništvo/namjesništvo (hilafet) na Zemlji*, jer je Allah, dž. š., rekao: *A kada Gospodar tvoj reče melekima: „Ja ću na Zemlji namjesnika postaviti!“* (El-Bekare, 30) I pored činjenice da je svaki čovjek sa odlikama i specifičnostima koje ga određuju, neka vrsta mikrouniverzuma za sebe, njegov je život uvjetovan društvom. Tako je on po svojoj prirodi slobodna biološka jedinka i istovremeno društveno biće. Ljudi su upućeni jedni na druge, oni se moraju sastajati, međusobno družiti, pa i saradivati i poslovati. Udruživanje ljudi u raznim društvenim oblicima predstavlja zajednicu individuuma sa posebnim i zajedničkim potrebama, sa posebnim i zajedničkim pravima, obavezama, mogućnostima i slično. Svaki život u društvu ili participacija u zajednici potrebuje i određena pravila. Islam je ta pravila odredio i izdigao na najviši nivo, a onda ih svojim sljedbenicima učinio strogom vjerskom dužnošću. Islam poziva muslimane da učestvuju sa drugima, bez obzira na njihovo kulturno i religijsko opredjeljenje, u izgradnji društva, civilizacije, preporodu, uspostavljanju komunikacije i dobrih odnosa na najvišim razinama moralnosti, etike i kulture. Ovo zastupništvo ne smije biti na štetu, već mora biti na korist i u interesu svih ljudi, na osnovu riječi Allahova Poslanika, s.a.v.s.: *Najbolji čovjek je onaj koji najviše koristi drugim ljudima*. (Et-Taberani, 2011: 5787)

Može li čovjek istovremeno da bude "rob", tj. onaj koji se potčinjava božanskoj Volji, i "halifa", ili onaj kome je povjerena uprava na Zemlji?

On će to biti u stanju ukoliko neizbježno slijedi pravila i plan Allahovog programa. Allahov program predstavljen je i konceptualiziran u vidu vjere islama, kao božanske ideologije koja je sveobuhvatna, univerzalna, cjelovita, po svojim intencijama jasna, društvene filozofije kompatibilne sa ljudskom prirodom i usklađene njegovim mogućnostima i potrebama. U tom smislu stalno naglašavana funkcija *halife* (namjesnika) na Zemlji ne isključuje funkciju *abda* (roba), u kojoj se čovjek potpuno pokorava Allahovoj volji, i tako se ostvaruju jedna u drugoj, najdublje prožete i vođene Njegovim instrukcijama i uputama. Obožavajući Allaha, dž. š., predajući se Njegovoj volji, čovjek ispunjava svrhu i funkciju svoga stvaranja i postojanja na dunjaluku.

Jedna od najizrazitijih bolesti današnje civilizacije je oslobođenje od svih moralnih ograničenja koja su dostavljena u svim nebeskim religijama i kojima su pozivale sve Allahove knjige. Njemački pjesnik Brošert, u svojoj noveli koja nosi naziv *Pred vratima*, najbolje je opisao moralnu anarhiju ovog vremena: "Mi smo generacija bez veze i bez dubine. Naša dubina je provalija. Mi smo generacija i bez vjere i bez rahatluka. Naše sunce je tijesno, ljubav divljačka, a omladina bez mladosti. Mi smo generacija bez zabrana, granica i ičije zaštite." (El-Karadavi, 2004: 131)

Ričard Livingston, prorektor oksfordskog univerziteta, u svom djelu *Odgovj zburnjena svijeta* kaže: "Da smo tražili pravu riječ kojom bismo opisali ovo naše stoljeće, na um bi nam pale mnoge riječi, poput 'stoljeće znanosti', 'stoljeće društvene revolucije' ili 'stoljeće koje je ostalo bez moralnih mjerila'. Ipak, krajnja sintagma od ostalih bi nešto bila prihvatljivija da se uzme u razmatranje." (El-Karadavi, 2004: 37-38)

Konrad Paul Liessmann zaključuje: "Sudbina je to svih nas, jer se radi o nužnoj posljedici kapitalizacije duha." (Liessmann, 2008: 10) A kada do toga već dođe, onda se, kako kaže Ante Vukasović: "Moralno obezvrijeđeni svijet pretvara u pozornicu nepravde, prava jačega, nametanja stavova, ograničenja suvereniteta, u pozornicu ucjena, nasilja, terora, nemorala i masovnih zlodjela." (Vukasović, 2003: 87-98)

Islam naučava da se ne mogu pokidati čovjekove transcendentalne karike a da se ne suoči sa životnom besmislenošću i moralnom anarhijom koja čovjeka neminovno vodi u propast, pa makar on posjedovao svu tehnologiju i bogatstva ovoga svijeta. Ovakvo anarhično stanje današnje civilizacije može se smjestiti u kontekst Allahovih riječi u kojima stoji: *Uistinu, čovjek se uzobijesti čim se neovisnim osjeti!* (El-'Alek, 6-7)

Još je nekad 1933. Muhammed Asad (alias Leopold Weiss), opisujući savremenu zapadnu civilizaciju, rekao da ona ne priznaje nužnost čovjekova potčinjavanja bilo čemu osim ekonomskim, društvenim ili nacionalnim zahtjevima. On ističe: "Njeno stvarno božanstvo nije duhovne vrste: ono je Udobnost. A njena stvarna, živa filozofija izražena je u 'volji za moći' zbog same moći." (Asad, 1994: 24)

"Zapadna civilizacija striktno ne poriče Boga, već jednostavno nema mjesta ni primjene za njega u svom sadašnjem intelektualnom sastavu. Ona je napravila vrlinu od intelektualne čovjekove poteškoće njegove nemoći da shvati totalitet života. Prema tome, savremeni zapadnjak će vjerovatno pripisati praktičnu važnost samo onim idejama koje su unutar vidokruga empiričkih znanosti ili se barem može očekivati da utječu na ljudske društvene odnose na opipljiv način. A budući da pitanja postojanja Boga prima facie (na prvi pogled) ne pripada nijednoj od tih dviju kategorija, zapadni duh je, u načelu, sklon isključiti Boga iz sfere praktičnog promišljanja." (Asad, 1994: 27)

Neadekvatan tretman čovjekove duše i favoriziranje njegove materijalne dimenzije prouzrokovalo je nesagledive posljedice koje uništavaju kako pojedinca tako i kompletno društvo. Sa pojavom kapitalizma, koji se poput virusa raširio i uvukao u najsitnije pore društva, čini se da je zapadni svijet upao u zamku koju bismo mogli usporediti sa "živim blatom". Što se više u njemu kreće, sve dublje upada i nije izvjesno da će se spasiti. Isto ovo mogli bismo pripisati i takozvanoj seksualnoj revoluciji s početka prošlog stoljeća, posredstvom koje je nestalo stida i morala.

Nemoral, u svim svojim raznovrsnim oblicima, vrsta je pojave koju Uzvišeni Allah, dž. š., opisuje kao djela nerazboritih ljudi koji slijede svoju strast. On, Uzvišeni, upozorava nas da ne slušamo i da se ne povodimo za takvima: *I ne slušaj onoga čije smo*

srce nehajnim prema Nama ostavili, koji strast svoju slijedi i čiji su postupci daleko od razboritosti. (El-Kehf, 28)

Značajno je naglasiti da postoji veliki broj zapadnih mislilaca koji upozoravaju na trenutno stanje, te da su sa svojim stajalištima gotovo identični islamskom učenju. "Maks Veber, Žak Elil, Martin Hajdeger, Arnold A. Tojnbi, Luis Mamford, samo su neki od zapadnih mislilaca koji su upozoravali da smo modernom tehnologijom probudili čudovište koje može da uništi planetu, razori naša tijela i umrtvi ljudski duh. Boreći se za maksimalnu efikasnost i proizvodnju, industrijsko društvo briše individualnu autonomiju i odbacuje humanističke vrijednosti." (Peri, 2000: 626) Tako u svojoj knjizi *U tehnološkom društvu (1964)* Žak Elil zaključuje: „Mašina je od sebe stvorila gospodara srca i uma. Važno je samo da se ide više i brže... Moderni čovjek može da misli samo u brojkama, i što su brojke veće to je i zadovoljstvo veće...” (Peri, 2000: 626) From u svojoj knjizi *U Revoluciji nade (1968)* kaže za čovjeka "da je zubac u proizvodnoj mašini, on postaje stvar i prestaje da bude ljudsko biće." (Peri, 2000: 627) Arnold A. Tojnbi ističe "da ljudsko biće, koje nije cifra, nije referentni broj, nije kompjuterska kartica, već živa duša, ne može da toleriše depersonalizaciju i odvajanje od prirode. Sada smo u jednoj novoj vrsti rata - ne rat između država i naroda, već između ličnosti i tehnologije. Tehnologija je postala za moderno doba predmet obožavanja, i kao što Bog upozorava, ljudska bića plaćaju visoku cijenu za idolopoklonstvo. Možemo naučiti da tehnologiju koristimo za potrebe ljudi, jedino ako nas vode duhovne vrijednosti." (Peri, 2000: 627)

Sve su ovo tvorevine takozvanog "instrumentalnog" razuma, za kojeg su se još zalagali prosvjetitelji, koji bi trebao da tehnički i materijalno ovlada s prirodom i društvom, te da proglasi sumnjivim ili odbaci sve ono što se ne uklapa u mjerila proračunavanja i materijalističke koristi. Upravo takav stav, koji je i više nego očit, pretvorio je pojedinca u bezličnu komponentu sistema i otuđio ljudska stvorenja od prirode s kojom su stvoreni.

Islamski koncept razuma, odnosno njegova korištenja, nije ni sličan ovom, slobodnom, nesputanom, sekulariziranom i instrumentaliziranom. Razum je po islamu najblagoslovljenija i najdragocjenija stvar i datost, za čije će korištenje čovjek biti pozvan na odgornost. Njegova se veličanstvenost u islamu

potvrđuje tek onda kada se spoji sa svjetlom Kur'ana i imana i kada se preda onome što je došlo u Šerijatu.

Čovjek je ovisno biće

Ako čovjek za svaku izumljenu tehnološku stvar potrebuje uputstvo koje do u najsitnije detalje opisuje sastav, svrhu, funkciju, načine primjene iste, koje implicira ispravno korištenje, dugotrajnost same naprave i slično, šta je tek sa čovjekom kao najsloženijim bićem u svijetu fenomena. Koncept prirode čovjeka, kako je predstavljen u Kur'anu, na prvom mjestu podrazumijeva materijalnu i spiritualnu realnost čovjeka. Ovu prvu i možda najodređeniju specifičnost čovjeka otkriva nam Kur'an, gdje stoji: *Stvoriću čovjeka od ilovače, pa kad mu savršen oblik dam i život u nj. udahnem...* (Sad, 71-72) Dakle, čovjek je na prvom mjestu manifestacija sintetičke povezanosti dvije dijametralno različite supstance - "materijalne" kao pojavne, vidljive forme, i "duhovne", kojom se ispoljava kao duhovno biće.

Premda ga ponajbolje određuje, ova fundamentalna podjela ljudskog bića na materijalnu i duhovnu komponentu još uvijek ne izdvaja čovjeka od ostalih živih bića u pojavnom svijetu. "Glina, najniži simbol postojanja, je kombinirana u čovjeku sa Duhom od Allaha koji je Najuzvišeniji. Čovjek je prema tome bidimenzionalno stvorenje sa dualnom prirodom, sastavljen od dvije, ne samo različite već i suprotne sile, jedna predodređena da teži materijalnom nataloženom blatu i druga predodređena da teži Uzvišenom Duhu od Allaha." (Jasin, 2003: 69)

Vidimo da islam, kao religija, priznaje dihotomiju čovjeka i na osnovu toga moralni dualizam njegova karaktera, odnosno njegovu dobru i lošu ćud. On ne poriče ulogu njegove materijalne komponente, već naglašava njen velik pritisak koji se ispoljava putem raznih nagona koji, ako se ne kontroliraju, navode čovjeka na zlo i odvede u propast.

Islam jasno naglašava da i jedno i drugo, i materijalno i duhovno postojanje, ima svoje osnove, vrijednosti, svoje zakone i potrebe. Niti smije doći do dematerijalizacije njegove materije, afirmirajući i uzdižući duhovnost, niti do dehumanizacije njegove duhovnosti u korist materije. Favoriziranje jedne nad drugom komponentom dovodi do poremećaja i deformacije u ljudskom

životu. Ono čemu islam poziva i sa svim svojim propisima mu teži, jest uspostavljanje i održavanje ravnoteže između materije i duha u čovjeku. Jer, samo u harmoničnom odnosu između ovih postojanja i njihovih zajedničkih vrijednosti i potreba, čovjek može ispuniti svoju zavidnu misiju i ostvariti sreću.

Čovjek je, iako superioran u odnosu na životinjski svijet, ipak samo čovjek, sa mnogim mahanama i nedostacima. U islamu je to jasno naglašeno: *...a čovjek je stvoren kao nejak (slabašno) biće.* (En-Nisa', 28); *...a on je, zaista, prema sebi nepravedan i lahkomislen.* (El-Ahzab, 72) Pored spomenutih, Uzvišeni Allah spominje u Kur'anu još mnoge druge ljudske nedostatke koji su u konstituciji i biću svakog čovjeka: *zaboravnost, neznanje, naglost, pohlepa, škrtost, nezahvalnost, sklonost raspravljanju, obijesnost, oholost, nemirna narav, buntovnost i, naravno, tako žestoko žigosana strast.* Sve su to konstituirajući elementi duše, za koju Uzvišeni Allah kaže: *...ta duša je sklona zlu.* (Jusuf, 53)

Kur'an zorno prikazuje moralni dualizam u čovjekovu karakteru koji vodi moralnoj borbi i ukazuje na mogućnosti koje posjeduje samo čovjek. Ali, i pored toga je *čovjek stvoren kao nejak biće* (En-Nisa', 28), i kao takav ovisan je o uputi. *O ljudi, vi ste ovisni, vi trebate Allaha, a Allah je Neovisan i hvale Dostojan!* (Fatir, 15) A, ko može adekvatnije da uputi i pomogne od Onoga Ko najbolje poznaje njegove slabosti i karakteristike, a to je njegov Stvoritelj i Kreator, koji je Gospodar njihov i Koji *najbolje zna ko su oni.* (El-Kehf, 21) Zbog toga što *Allah želi da vam olakša, a ne da vam poteškoće da* (El-Bekare, 185), Allah je *svemu onom što je stvorio dao ono što mu je potrebno.* (Taha, 50)

Shodno tome, Allah je svoj program prilagodio i usaglasio s ljudskom prirodom i slabošću s kojom je stvoren. Slijedenjem Njegovih instrukcija i uređenjem života prema Njegovu programu, ta ovisnost i slabost čovjekova bit će potpomognuta snagom i milošću Božijom, što će rezultirati lijepim životom i blaženstvom u ovome, prolaznom, i drugom, Vječnom životu. "Zato čovjek treba Božiju Uputu, ne da bi postao perfektan, nego da bi živio u harmoniji sa svojom prirodom i da bi bio sretan. Njegova priroda zahtijeva da on vjeruje u Allaha i da Mu bude zahvalan i da Ga voli." (Jasin, 2003: 109) Upravo zbog te ljudske slabosti i manjkavosti, želeći da mu olakša, Allah, dž. š., objavljuje Svoju Volju oličenu u programu koji upućuje i usmjerava čovjeka sa

najuzvišenijim božanskim sredstvima na ono što je najispravnije i za njega najbolje. To je jednostavan i jasan program, za koji Uzvišeni kaže: *Pa joj put dobra i put zla shvatljivim učini.* (Eš-Šems, 8)

Budući da je čovjek moralni agent svoje osobnosti i postupaka koje čini, a zbog samoizbora koji mu je povjeren u pogledu dobra i zla, mora biti obaviješten i svjestan da je *u njegovu korist dobro koje učini, a na njegovu štetu zlo koje uradi.* (El-Bekare, 286) "U vezi sa navedenim, izbor toga što je bolje za čovjeka predstavlja u stvari povratak njegovoj izvornoj prirodi, *fitrah*, koja je prožeta religioznošću ali i apsolutnom slobodom. Htijenje i saznavanje predanosti Bogu jeste to što sačinjava istinsku slobodu za čovjeka. Termin koji se u islamskoj teologiji koristi za pojam slobode jeste *ikhtiyār*, koji ne upućuje na modernu ideju slobode čije nam je značenje jasno, zato što riječ *ihtiyār*, čiji je korijen *khayr* ili dobro, znači u islamu, *'biranje-izbor toga što je bolje.'* Dakle, bilo koji drugi izbor neće biti pravi izbor za sebe, već nepravda (zulm) sebi. Izbor toga što je bolje je uistinu vršenje slobode koja pretpostavlja znanje dobra i zla. Obratno, izbor toga što je loše zasniva se na neznanju i podstaknut je prezrenim aspektima animalne duše." (Wan Daud, 2010: 87)

Najveći rascjepi u čovjekovu ponašanju i karakteru se javljaju onda kada pomisli da mu ne treba niko, da je sam sebi dovoljan i da je neovisan. Odbacuje Boga i oko sebe stvara imunitet na bilo kakav prigovor u tom kontekstu. Tako stoji u Kur'anu: *Uistinu, čovjek se uzobijesti čim se neovisnim osjeti!* (El-'Alek, 6-7) U onoj mjeri u kojoj osjeća da je neovisan, čovjek se uzoholi i okrene od Allaha. Isto tako, Allahu se okreće sukladno shvatanju ovisnosti i potrebitosti o Njemu. Halilović ističe da kur'anski termin *tagā-jatgā-tugjān (inne-l-insāne lejatgā)*, koji je upotrijebljen da bi se iznijela ova čovjekova karakteristika, ima više značenja: preći granicu, biti nasilan, nepravedan, okrutan, nepokoran, uobražen itd... Dakle, čovjek prelazi granicu dobra i dozvoljenog, tj. ulazi u sferu onoga što je zlo i zabranjeno onog momenta kada se osjeti neovisnim i sebi dostatnim. (Halilović, 95-96). Veoma je značajno osvrnuti se na kur'ansku riječ *osjeti*, jer u stvarnosti čovjek ne posjeduje neovisnost o Allahu, već je kao biće, iako privilegirano i visoko rangirano, u cijelosti ovisno o Njemu.

Allah, Uzvišeni, kaže: *O ljudi, vi ste ovisni, vi trebate Allaha, a Allah je neovisan i hvale Dostojan!* (Fatir, 15)

Dakle, onaj čovjekov osjećaj da je *neovisan* nije ništa drugo do puko *pričinjavanje*, a njegova vlastita oholost i uobraženost stvara mu ovakav privid. Pa, kad god mu priđe ovo *pričinjavanje*, okrene se i uzoholi, pa nepokoran postane. Pored ovog, postoje i još neka druga kur'anska ishodišta koja nas upućuju na čovjekovu lahkomislenost i zaluđenost. Pokušajmo razmisliti o sljedećem kur'anskom ajetu: *Pa kad se Zemlja ukrasi svojim ruhom i okiti i kad stanovnici njezini pomisle da su oni toga gospodari, dođe zapovijed Naša, noću ili danju, i Mi to pokosimo, kao da prije ničeg nije ni bilo. Eto, tako Mi potanko izlažemo dokaze narodu koji hoće da razmisli.* (Junus, 24)

U ovom kur'anskom ajetu, u dijelu gdje stoji: *...i kad stanovnici njezini pomisle da su oni toga gospodari*, Uzvišeni Allah nam ukazuje na još jednu grešku u rasuđivanju, jer u realitetu čovjek nikada ne može da bude „gospodar Zemlje“, već je to stanje koje je utemeljeno na prividnoj, prolaznoj moći. A, moć koja prolazi, koja je kratkog vijeka, nije stvarna moć. Osjećaj ove moći ima svoje resurse u materijaliziranom svijetu. Oni se najčešće ogledaju u velikom materijalnom bogatstvu, fizičkoj i vojnoj nadmoći, političkoj i ekonomskoj dominaciji, ali i znanju. Jer, znanje je moć, kaže se na Zapadu. A, na koju vrstu moći se misli, najbolje nam govori dr. Murad Wilfried Hofmann, koji ističe da je "znanstveni racionalizam koji priznaje vrijednost samo izmjerive, osjetilne percepcije, postao dominantna zapadna ideologija. Ovo je proizvelo jedan drugi oblik ateizma, sa ipak određenim idolima: moć, novac, ljepota, popularnost i seks." (Hofman, 1996: 26)

Ako budemo dublje kopali po uzrocima pogrešne prosudbe, neminovno ćemo doći do zaključka da su veliku ulogu u tome odigrale ključne naučne i filozofske figure koje su zagovarale eliminaciju etike iz znanosti na uštrb uspostavljanja isključivo one nauke koja se može verificirati. Etički relativizam, ili, bolje reći, odbacivanje Boga u sferi naučnog, ustvari i nije krajnja posljedica takve tendencije. Posljedice su, po principu domino-efekta, slijedile jedna drugu. Krajnju konsekvencu povezujemo sa sljedećim kur'anskim iskazom: *Tako mislio i tako procijenio, ali on se uništio tako kako je mislio, on se ubio tako kako je procijenio.* (El-Muddessir, 18-20)

Na kraju, javlja nam se jedno logičko pitanje: kako je čovjek uspio da se ostvari i opstane toliko dugo u civilizaciji koja je potpuno zanemarila Boga, uprkos kur'anskim iskazima o ljudskoj ovisnosti? Pokušat ćemo dati svoje subjektivno gledanje u odgovoru na ovo pitanje.

Niko ne kaže da čovjek ne može da živi bez vjere u Boga, ukoliko je izabrao propast. Naizgled, može izgledati da živi u sreći i blagostanju, kao što uglavnom živi čovjek zapadne civilizacije, ukoliko se zadovoljio udovoljavanjem animalnim aspektima svog postojanja. Ali, možda se i to pokaže drugačije kad dehumanizirani čovjek današnjice uspije na naučnim i empirijskim osnovama da ustanovi kriterije istinske sreće, što upućuje na to da u stvarnosti čovjek, ukoliko se okrene od Boga, ne može ostvariti istinsku sreću, već samo prividnu, na šta ukazuju sljedeće kur'anske riječi: *A onaj ko okrene glavu od Knjige Moje, taj će teškim životom živjeti.* (Taha, 124) Prema tome, ono što se čini da je sreća i blagostanje samo su kratkotrajni užici koje Allah, doduše, spominje, ali u negativnom kontekstu: *I nikako ne gledaj dugo ljepote ovoga svijeta koje Mi kao užitak raznim sortama nevjernika pružamo...* (Taha, 131); *Neka te nikako ne obmanjuje to što oni koji ne vjeruju po raznim zemljama putuju: kratko uživanje...* (Ali 'Imran, 196-197)

S druge strane, islam uči da je čak i materijalno egzistiranje čovjeka u potpunosti uvjetovano Božijim zakonitostima propisanim za njegovo biološko postojanje, te da nema živog stvorenja koga Allah ne hrani: *Na Zemlji nema nijednog živog bića, a da ga Allah ne hrani.* (Hud, 6)

Allah želi halifu na Zemlji, ali ne svakakvog, već *halifu abda, pokornog namjesnika*, koji će priznati svoju slabost i o Allahu, Gospodarstvu svjetova, ovisnost. To jesu karakteristike Kur'anom opisanog namjesnika. Tek nakon što ovo shvati i Njemu se preda, čovjek se ovjekovječuje kao osvjedočeni Allahov "rob" i "halifa".

Zaključak

Kompleksnost teme *Kur'anske antropološke činjenice o čovjeku kao halifi i abdu* ogleda se u njenom zadiranju u područje nematerijalnog, duhovnog, nepoznatog (gajb) svijeta, u koji ljudski razum ne može prodrijeti. Ta oblast je izvan mogućnosti spoznaje

putem čulnih svojstava čovjeka. Ovo je samo potvrda da je naš razum, iako superioran u odnosu na druga stvorenja, u mnogim stvarima ipak ograničen. U kur'anskim riječima: *Šta je duša – samo Gospodar moj zna*, potvrđujemo njenu metafizičnost i ujedno našu veliku slabost. Stoga smo smatrali obavezujućim da se u ovoj studiji držimo ovog upozorenja, te da se čuvamo zamke upuštanja u dublje misoane i teološke pustolovine.

Tema je sama po sebi obuhvatna čak i onda kada se parcijalno obrađuje. U nastojanju da budemo što razumljiviji, rad smo strukturalno podijelili na nekoliko zasebnih cjelina. U prvom dijelu smo napravili kratak podsjetnik na najfundamentalnije karakteristike s kojima je obdaren i počašćen čovjek. Ukazali smo na razum kao posebnu kategoriju koja ga uzdiže iznad ostalih živih bića, te na potencijal koji omogućava da shvati svijet oko sebe.

Nakon toga smo se dotakli teme koja ga predstavlja kao mukellefa, tj. zadužena bića. Gledali smo da izbjegnemo zbrajanje šerijatskopравnih i moralnih obaveza koje nam u svojoj legislativi propisuje islam i koje su mnogobrojne. Podsjetili smo da je čovjek, iako stvoren kao pojedinac, socijalno biće, usmjereno na život u zajednici. Ističući cilj i svrhu stvaranja upozorili smo na devijacije koje može prouzrokovati eventualno favoriziranje materijalne u odnosu na duhovnu osnovu njegova postojanja.

U zadnjem, glavnom dijelu studije, eksplikacijom nekoliko srodnih ajeta potvrdili smo njegovu ovisnost o Bogu. Veoma značajnim nam se činilo ukazati na stanja i specifičnosti koje ga zavaravaju po ovom pitanju. Zaključili smo da se čovjek uglavnom povodi za pretpostavkama i lošom prosudbom, što producira stanje privida u sreći, neovisnosti, moći, itd.

Unatoč veličini želje da se tema obradi što adekvatnije i temeljitije, ipak moramo napomenuti da se uvijek potkradu neki neobrađeni aspekti, koji daju mogućnost novih istraživanja i nadogradnje. To naročito kada se ima u vidu da će istoj temi svaka druga osoba pristupiti na sebi specifičan način, te istraživati ono u njoj što je u fokusu njenih interesiranja. Ipak se nadamo da će i ova skromna studija doprinijeti što boljem razumijevanju prirode čovjeka predstavljene u posljednjoj Božijoj objavljenoj riječi - Kur'anu.

Literatura

- Asad, M. (1994). *Islam na raspuću*. KAJ, Zagreb.
- Ahmed Behdžet, A. (1988). *ALLAH-islamsko poimanje i vjerovanje*, Starješinstvo islamske zajednice BiH, Hrvatske i Slovenije, Sarajevo.
- Halilović, S. (2012). *Šta Kur'an kaže o čovjeku: uvod u kur'ansku antropologiju*, El-Kalem: Centar za napredne studije, Sarajevo.
- Hofman, M. (1996). *Islam kao alternativa*, Bemust, Zenica.
- Jasin M. (2003). *Priroda čovjeka u islamu*, Libris, Sarajevo.
- Jusuf El-Karadavi, J. (2004). *Islam-Civilizacija budućnosti*, El-Kelimeh&Bookline d.o.o., Novi Pazar.
- Korkut, B. (1989). *Kur'an s prevodom*. El-Kalem, Sarajevo.
- Liessmann, K. P. (2008). *Teorija neobrazovanosti–Zablude društva znanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- Peri, M. (2000). *Intelektualna istorija Evrope*, CLIO, Beograd.
- Smajlović, F. (2008). *Islamsko komuniciranje u savremenom dobu*, El-Kelimeh, Novi Pazar.
- Vukasović, A. (2003). *Odgojne vrijednosti i putokazi J. A. Komenskog za treće tisućljeće*, *Obnovljeni život* (58), str. 87-98.
- Wand Daud, W. M. N. (2010). *Syed Muhammad Naquib al-Attas – obrazovna filozofija i praksa*, Tugra, Sarajevo.

THE ANTHROPOLOGICAL FACTS IN THE QUR'AN ABOUT A MAN AS "A RULER" AND "A SLAVE"

Adil Makić, PhD student

Abstract

The aim of this study is quite layered and could be expressed, in a broader sense, through the phrase: *deconstruction of human nature in the Qur'an*. In a more specific sense, this paper intends to argue for the effectiveness of the complementarity of the roles of "khalif" and "abd" (a ruler and a slave) in a man, in the three-dimensional tension between three essential elements related to humans as "endowed", "in charge" and "responsible" beings, along with "dependency" as a central and relevant determinant. In further elaboration of the topic, we will to a certain extent discuss the Qur'anic sources that emphasize the two-dimensionality of human nature and that suggest their equal and proportional treatment. This modest study will try to project an adequate treatment of two diametrically different dimensions of a human being - material and spiritual, whose heterogeneous structure unites and merges into a homogeneous and coherent whole, and as such realizes the predestination roles of "Khalif" and "abd" (a ruler and a slave) here and now.

Keywords: the Qur'an, khalif (a ruler), abd (a slave),

عادل ماكيتش، طالب الدراسات العليا، كلية التربية الإسلامية - جامعة زينتسا

حقائق قرآنية وأثنوبولوجية عن الإنسان باعتباره "خليفة" و"عبداً"

الملخص

إن الهدف من هذا البحث متعدد المستويات، ويمكن التعبير عنه، بمعنى أوسع، في عبارة: تفكيك الطبيعة البشرية وتوضيحها في القرآن الكريم. وبمعنى أدق، المقصود هنا مناقشة مدى فاعلية وتكامل أدوار بين "الخليفة" و"العبد" في الإنسان، في سياقه بطبيعته المتشكلة الثلاثية الأبعاد بين ثلاثة عناصر أساسية مرتبطة به، ككائنات "موهوبة" و"مأمورة" و"مسؤولة"، إلى جانب "التبعية" كمحدد مركزي ومترايط. وفي مزيد من التفصيل للموضوع، سيتم التعامل مع الأصول القرآنية التي تؤكد على ثنائية الأبعاد للطبيعة البشرية والتي تشير إلى معاملتها على قدم المساواة والتناسب إلى حد ما. ستحاول هذه الدراسة المتواضعة تقديم معالجة ملائمة لبعدين مختلفين تماماً للإنسان - المادي والروحي، اللذين يتحد هيكليهما غير المتجانس ويندمج في كل متجانس ومتماسك، وعلى هذا النحو يدرك الأدوار القدريّة لـ "الخليفة" و"عبد" وهنا والآن.

الكلمات المفتاحية: القرآن، خليفة، عبد.